

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.15>

ДЖАФАРОВА О.В., ШАТРАВА С.О., АРТЕМЕНКО І.А.

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ****ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE
AS A COMPONENT OF ENSURING NATIONAL SECURITY**

В межах наукової праці здійснено науковий аналіз позицій вчених щодо розуміння економічної безпеки як складової національної безпеки та ризиків, які безпосередньо впливають на стан її забезпеченості. Доведено, що економічна безпека є складовою національної безпеки, що має прояв у реалізації органами публічної адміністрації в межах своєї компетенції організаційно-управлінських, технічних, режимних, профілактичних заходів, спрямованих забезпечення економічних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Наголошено, що серед основних заходів діяльності правоохоронних органів є необхідність вдосконалення діяльності останніх в частині протидії праворушенням у сфері економіки. Підтримується необхідність розробки та прийняття Стратегії фінансових розслідувань у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з одержанням доходів, що є важливим аспектом забезпечення економічної безпеки та боротьби з відмиванням грошей, корупцією, фінансуванням тероризму та іншими злочинами. Акцентовано увагу, що ключовим викликом в умовах сьогодення є запровадження національної стратегії цифрової економіки, яка полягає в розробці реалістичної програми, адекватної соціально-економічній ситуації у країні.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, адміністративно-правове регулювання, засоби, економічна безпека, економічна злочинність, механізм, напрями, правоохоронні органи, рівні, суб'єкти, тенденції, цифрова економіка, цифрові інновації та технології, чинники, явища.

Within the framework of scientific work, a scientific analysis of the positions of scientists on the understanding of economic security as a component of national security and risks that directly affect the state of its security has been carried out. It has been proven that economic security is a component of national security, which is manifested in the implementation by public administration bodies within their competence of organizational and managerial, technical, regime, preventive measures aimed at ensuring the economic interests of the state from external and internal threats. It has been emphasized that among the main activities of law enforcement agencies is the need to improve the activities of the latter in terms of countering offenses in the economic sphere. The need to develop and adopt a Strategy for financial investigations in the field of countering criminal offenses related to the receipt of income is supported, which is an important aspect of ensuring economic security and combating money laundering, corruption, financing of terrorism and other crimes. It is emphasized that the key challenge

© ДЖАФАРОВА О.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративної діяльності (Навчально-науковий інститут № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

© ШАТРАВА С.О. – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування (Навчально-науковий інститут № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>

© АРТЕМЕНКО І.А. – доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-9144-1500>

in today's conditions is the implementation of a national digital economy strategy, which consists in developing a realistic program adequate to the socio-economic situation in the country.

Key words: *administrative and legal principles, administrative and legal regulation, means, economic security, economic crime, mechanism, directions, law enforcement agencies, levels, subjects, trends, digital economy, digital innovations and technologies, factors, phenomena.*

Постановка проблеми. Проведення послідовної державної політики, спрямованої на європейський та євроатлантичний курс, побудова відносин з новими азійськими та близько-східними центрами тяжіння, створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримка експорту, залучення інвестицій та розвиток ринків капіталу, розвиток внутрішнього споживання та інші механізми дадуть змогу посилити позицію країни як регіонального суб'єкта та стануть чинниками зростання економіки. Забезпечення інноваційного випереджального економічного зростання сприятиме людському розвитку через відповідну якість освіти, науки, медицини, культури та навколишнього природного середовища [1]. Визначення концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму державного управління ризиками у економічній сфері, спрямованого на запобігання кризовим явищам та мінімізацію їх наслідків, повинно сприяти ефективному функціонуванню національної економіки та економічне зростання держави, й в цілому забезпечення національної безпеки. Все це є відповідною передумовою дослідження економічної безпеки як складової забезпечення національної безпеки [2]. В умовах сьогодення, існуючі нормативно-правові умови (засади) забезпечення національної безпеки в цілому дозволяють організувати і здійснювати ефективне протистояння незаконним зазіханням на економічну безпеку.

Аналіз останніх досліджень. Слід наголосити, що питання забезпечення економічної безпеки через призму національної безпеки постійно перебувають в полі зору таких вчених: Бондаренко К. В. «Правові основи публічного адміністрування національно-безпековою сферою в Україні» (2020); Кобринський В. Ю. «Державний контроль у сфері національної безпеки України» (2008); Ковальчук А. Ю. «Адміністративно-правові засади забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (2018); Кошиков Д. О. «Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави» (2021); Кременовська І. В. «Правові та організаційні засади діяльності суб'єктів виконавчої влади у сфері забезпечення національної безпеки України» (2010); Лекарь С. І. «Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави» (2013); Ліпкан В. А. «Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України» (2008); Мамочка Р. В. «Адміністративно-правові основи забезпечення економічної безпеки України органами внутрішніх справ» (2012); Мельник В.І «Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України» (2021); Мосейко А. Г. «Публічне адміністрування у сфері національної безпеки України» (2019); Резнік О. М. «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (2019); Рубан А. В. «Державне управління у сфері національної безпеки України» (2019); С. В. Чумаченко «Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки України» (2017 р.) тощо.

В той же час, питання забезпечення економічної безпеки України як складової національної безпеки становить предмет подальших наукових досліджень не зважаючи на відповідну кількість наукових праць.

Виклад основного матеріалу. На початку наукової праці постає необхідним звернути увагу на термінологічне розуміння категорії «економічна безпека» з метою вироблення дієвих заходів спрямованих на посилення національної безпеки держави. Економічна безпека є фундаментальною основою національної безпеки, як складна багатофакторна категорія, що визначається станом економічного механізму, який повинен сприяти й забезпечувати економічне зростання і розвиток соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів країни. У результаті формується здатність протистояти і протидіяти системі загроз зовнішнього і внутрішнього походження, конкурентоздатність національної економіки, високий економічний і оборонний потенціал держави [3, с. 73].

Так, в методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, можна віднайти розуміння «економічної безпеки», як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу

конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [4]. В Концепції економічної безпеки споживчої кооперації України закріплено категорію «економічна безпека» як стан захищеності суб'єктів ... від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізуючих факторів, при якому забезпечується стійка реалізація основних господарських інтересів та цілей статутної діяльності [5].

В наукових працях вчені також звертають увагу, на те, що економічна безпека – це відповідний стан національної економіки, який гарантує захищеність та забезпечує її стійкість по відношенню до можливих, а також наявних внутрішніх і зовнішніх загроз, що характеризується високою мірою стабільності й міцності всіх її елементів, а також здатністю економічної системи України до збереження вже досягнутого рівня життя українців, самовідтворення та постійного сталого розвитку задля задоволення потреб власного населення й забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на рівні світової системи господарювання. Від рівня ефективності функціонування її складових та систематичного дієвого всебічного забезпечення останньої значною мірою залежить національна економіка, як основа національної безпеки та функціонування держави [6, с. 26]. В той же час, Д.О. Кошиков наголошує на тому, що сутність економічної безпеки держави полягає в тому, що вона являє собою сукупність відносин, які складаються у сфері публічного управління з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг, стабільний та захищений стан яких гарантує захист національних економічних інтересів, сприяє реалізації соціально- економічних прав і свобод громадян, створює умови для подальшого розвитку і зростання національної економіки, забезпечує конкурентоспроможність держави у світовому економічному середовищі [7, с. 5]. У свою чергу, С.І. Лекарь акцентує увагу, що «економічна безпека держави» як стан надійної захищеності національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків, а також створення умов для соціально-економічного розвитку та підвищення добробуту населення. Ефективність функціонування цілісної системи економічної безпеки України досягається на підставі тісного взаємозв'язку процесів та складових економічних відносин, напрямів та рівнів її забезпечення [8, с. 27]. О. М. Резнік в межах монографічного дослідження дійшов висновку, що економічна безпека є складовою саме національної безпеки, а фінансова безпека становить собою невід'ємний елемент економічної безпеки держави. У зв'язку з чим, вчений об'єднує ці поняття в одне – фінансово-економічна безпека. Крім того, на думку вченого, зміст поняття «фінансово-економічна безпека держави» охоплює перелік суб'єктів, які здійснюють захист фінансово-економічної безпеки держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [9, с. 52].

Отже, економічна безпека спрямована на забезпечення національної безпеки від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз уповноваженими органами публічної влади.

Якщо вести мову про загрози, які мають місце в нашій державі, то Україна має негативну динаміку показника «Безпека» в рейтингу Індекс процвітання (Legatum Prosperity Index) за останні 10 років, що є насамперед наслідком збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та появи понад 1,4 млн. внутрішньо переміщених осіб із ускладненим соціально-економічним становищем. За показником «Війна та конфлікти» Legatum Prosperity Index Україна знизилася на 57 позицій порівняно з 2009 роком, за показником «Тероризм» – на 104 позиції, за показником «Політичний терор та насилля» – на 26 позицій, за показником «Цивільні злочини» – на 11 позицій. Однак показник «Насильницькі злочини» покращився на 25 позицій порівняно із 2009 роком [1]. Зазначене, якраз констатує перелік загроз (ризиків), які постають перед національною безпекою та державою, зокрема. Сутність економічної безпеки полягає в захищеності національних інтересів держави, в готовності і здатності інститутів влади створювати механізми захисту національної економіки, забезпечити її здатність зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення та соціально-політичної стабільності суспільства [10].

В законодавчих актах визначаються реальні та потенційні загрози (ризики) національній безпеці України та стабільності в економічній сфері: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової

(фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; «тінізація» національної економіки [11].

Вченими в межах наукових досліджень виокремлюються відповідні загрози системі економічної безпеки. Так, В. І. Мельник досліджуючи адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки виокремлює певні загрози економічній безпеці: 1) різке зменшення обсягів валового внутрішнього продукту країни; 2) зниження інвестиційної привабливості країни; 3) неефективне державне регулювання у сфері економіки; 4) зниження темпів розширення внутрішнього ринку; 5) критичний рівень залежності національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та зовнішніх запозичень; 6) низькі темпи відтворювальних економічних процесів; 7) нераціональна структура вітчизняного експорту з переважно сировинним характером і малою питомою вагою продукції з великою часткою доданої вартості; 8) критичні обсяги боргової залежності держави (зовнішній та внутрішній борг); 9) стрімке зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях вітчизняної економіки; 10) несприятливе деформоване конкурентне середовище у вітчизняній економіці; 11) неефективні механізми державного регулювання природних монополій; 12) інфільтрація корупційних практик у різні сфери економічних відносин; 13) недостатнє правове забезпечення системи економічної безпеки України [6, с. 28–29].

С.І. Лекарь в межах монографічного дослідження, акцентує увагу на факторах, які негативно впливають на рівень економічної безпеки України: 1) макроекономічної безпеки (підвищення рівня тінізації економіки, низький рівень нагромадження основного капіталу, від'ємне сальдо платіжного балансу України); 2) фінансової безпеки (високий рівень дефіциту бюджету, нерівномірний розподіл бюджетних витратків за регіонами, значний обсяг готівки в обігу поза банківською системою, висока вартість банківських кредитів, високий рівень долларизації економіки, зростання обсягів зовнішньої заборгованості держави, низька активність страхового ринку, скорочення капіталізації фондового ринку, зростання частки іноземного капіталу в банківському секторі України); 3) інвестиційної безпеки (критичний ступінь зносу основних фондів, недостатні обсяги інвестицій); 4) енергетичної безпеки; 5) соціальної безпеки (підвищення рівня бідності, висока частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, високий рівень безробіття, захворюваності населення, недостатнє державне фінансування охорони здоров'я та освіти) [8, с. 30].

Серед зазначених ризиків національної безпеки відповідну частку займають правопорушення в сфері економіки. Останнім часом перед правоохоронними органами постає завдання щодо вироблення дієвої практики протидії цим негативним явищам. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» від 23.08.2008 року № 792-р [12] постало завдання щодо вироблення «Стратегії фінансових розслідувань у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з одержанням доходів». Цілком зрозуміло, що грошові потоки, які отримані від нелегальної або злочинної діяльності, становлять загрозу існуванню фінансової системи розвинутих демократичних держав і ця загроза сприймається зазначеними країнами серйозно. Водночас, загальновідомим є той факт, що «Комплексний стратегічний план» був прийнятий в рамках опрацювання вимог висунутих до України з боку ЄС для набуття нашою країною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Відповідні рекомендації викладені в документі під назвою «Висновок Комісії щодо заявки України на членство в Європейському

Союзи», від 17.06.2022 року COM (2022) 407 final [13]. В названому документі фактично йдеться про 7-м груп умов (вимог або рекомендацій), які були передані Україні вже 23.06.2022 року. Четверта група рекомендацій ЄС включала в себе такі вимоги як: забезпечити гарантування відповідності національного законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); прийняття загального стратегічного плану реформування всього національного правоохоронного сектору як частини безпечового середовища України. Той факт, що перераховані вимоги викладені разом вказує на те, що вони нероздільно пов'язані між собою і мають сприйматись та реалізовуватись виключно разом та синхронізовано.

Наразі FATF є незалежним міжурядовим органом, який розробляє та просуває політику захисту світової фінансової системи від відмивання грошей, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Рекомендації FATF є визнанням глобальним стандартом боротьби з відмиванням грошей (AML) і фінансуванням тероризму (CFT) [14]. Наразі (станом на 2023 рік) FATF складалася із 39 членів. А загалом понад 200 країн і юрисдикцій взяли на себе зобов'язання запровадити Стандарти FATF у рамках скоординованої глобальної відповіді на запобігання організованій злочинності, корупції та тероризму. Отже, стандарти FATF зосереджені на протидії трьом вкрай негативним явищам: тероризм; розповсюдження зброї масового знищення; та легалізація грошей, отриманих злочинним шляхом.

Наразі, приймаючи до уваги відмінності законодавства в різних державах та особливості побудови фінансових систем, FATF усвідомлює неможливість вжиття повністю ідентичних заходів різними державами для запобігання «відмиванню» грошей та протидії фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. Отже, Україна (як і інші держави світу) опинилась в ситуації, яка передбачає побудову власного способу втілення «Сорока рекомендацій FATF» та необхідність поступового вдосконалення запровадженої системи. Слід зазначити, що важливою складовою протидії «відмиванню» грошей є механізм «фінансового моніторингу». Який вже давно діє в Україні. Наразі регулювання механізмів «фінансового моніторингу» закріплено у відповідних національних законодавчих актах України. Отже, означена система не може обмежуватись виключно моніторингом, а повинна доповнюватись діяльністю національних правоохоронних органів щодо оперативного та ефективного розслідування відповідних правопорушень. Вочевидь, виходячи саме із таких міркувань ЄС і об'єднав обидві вимоги в одну групу. Тож, у вирішенні окреслених задач і має полягати сутність та зміст майбутньої «Стратегії фінансових розслідувань».

Тож, враховуючи все викладене, майбутній проєкт доцільно спрямувати на вироблення ефективної системи взаємодії правоохоронних органів, які безпосередньо здійснюють розслідування, з іншими учасниками системи «фінансового моніторингу», а також із закордонним колегами. Реалізація зазначеного програмного документу публічної політики буде сприяти забезпеченню економічної безпеки як складової національної безпеки.

Крім того, постає також здійснення заходів спрямованих на реформування системи розслідування економічних злочинів шляхом: 1) здійснення в установленому законом порядку заходів щодо вдосконалення діяльності Бюро економічної безпеки – правоохоронного органу для запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття економічних злочинів; 2) розроблення законопроєкту щодо позбавлення інших правоохоронних органів непристамних функцій і повноважень, зокрема щодо економічних злочинів; 3) розроблення законопроєктів щодо: детективних підрозділів в органах досудового розслідування; удосконалення підходів до оцінки та встановлення на рівні закону чітких вимог до процедури та складу атестаційних комісій за участю зовнішніх учасників; визначення та впровадження нової організаційної культури (щодо клієнтоорієнтованості, горизонтальної взаємодії) і трансформування системи управління персоналом, гендерно-орієнтованих підходів; впровадження підходу community policing; запровадження у роботу підходів стратегічного менеджменту та системи управління ризиками і реагування на загрози; розроблення і впровадження стратегії діяльності правоохоронних органів, заснованої на аналітиці та великих даних (big data), залученні ІТ, запровадження сучасних систем та технологій в превенцію та розслідування злочинів, тощо [1].

Варто вказати, що ключовим викликом в умовах сьогодення є запровадження національної стратегії цифрової економіки, яка полягає в розробці реалістичної програми, адекватної соціально-економічній ситуації у країні [15; 16, с. 231]. У зв'язку з цим, завданням держави є як забезпечення сприятливих умов, що сприяють цифровізації, так і створення можливостей для їх реалізації. Втіленню вимог цифровізації, як сучасного тренду розвитку економіки і суспільства,

певною мірою сприяє наявність передумов цифровізації на державному та галузевому рівнях. До можливостей, які можуть бути забезпечені державою для реалізації передумов цифровізації, слід віднести: створення та/або вдосконалення необхідної нормативно-правової бази, участь держави в електронній взаємодії з усіма суб'єктами, забезпечення одночасної цифровізації всього суспільства, яка передбачає проникнення цифрових відносин на всі рівні взаємодії її учасників – від особистих до державних [16, с. 254].

Висновки. В дійсності економічна безпека є складовою національної безпеки, що має прояв у реалізації органами публічної адміністрації в межах своєї компетенції організаційно-управлінських, технічних, режимних, профілактичних заходів, спрямованих забезпечення економічних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Серед основних заходів діяльності правоохоронних органів є необхідність вдосконалення діяльності останніх в частині протидії правопорушенням у сфері економіки. Підтримується необхідність розробки та прийняття Стратегії фінансових розслідувань у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з одержанням доходів, що є важливим аспектом забезпечення економічної безпеки та боротьби з відмиванням грошей, корупцією, фінансуванням тероризму та іншими злочинами.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/179-2021-%D0%BF>.
2. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/569-2012-%D1%80>.
3. Мартин О.М. Економічна безпека як складова національної безпеки. Наукові записки. Серія «Економіка». 2013. Вип. 22. С. 68-74.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1277731-13>.
5. Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України: постанова Укоопспілка від 12.11.2008 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0007626-08>.
6. Мельник В. І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2021. 48 с.
7. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2021. 46 с.
8. Лекарь С.І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. : автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. 37 с.
9. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2021. 509 с.
10. Толуб'як В. С., Корольок Ю. Г. Політика економічної безпеки України в умовах глобальних загроз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1448>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.6.3.
11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/964-15>.
12. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2008 року № 792-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-p#Text>.
13. Communication from the commission to the European parliament, the European council and the council. Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:790c4aab-ee22-11ec-a534-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
14. FATF Recommendations. URL: www.fatf-gafi.org/recommendations.html.
15. Розвиток дюдського капіталу: на шляху до якісних реформ. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf.